

ГЛАСНИК ГЕОГРАФСКОГ ДРУШТВА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ
HERALD OF THE GEOGRAPHIC SOCIETY OF THE REPUBLIC OF SRPSKA

ГОДИНА 2000.

YEAR 2000.

Свеска 5

Volume 5

UDK: 325.254:572.9(497.11)

Mr Nada RADUŠKI

PROBLEM IZBEGLIŠTVA U SRBIJI KAO SPECIFIČAN VID MIGRACIJA
STANOVNIŠTVA I MOGUĆA REŠENJA

Rezime

Veliki broj izbeglica i raseljenih lica u Srbiji kao rezultat dramatičnih promena početkom 90 ih godina (raspad zemlje, rat, migracije, etničko čišćenje i dr.) imali su značajan uticaj na demografski razvitak i promene socio-ekonomskih struktura stanovništva. Materijalni, imovinski i statusni položaj ove populacije je izuzetno težak, a s druge strane, imajući u vidu ekonomsku i političku situaciju u zemlji, rešenje ovog pitanja veoma složeno. Izbeglice su uglavnom smeštene kod rođaka i prijatelja, najveći ideo čini mlađe sredovečno stanovništvo a u pogledu radnog statusa veliki je broj nezaposlenih. Pored izbeglica u Srbiji se nalaze i raseljena lica nealbanske nacionalnosti koja su se zbog najnovijih političkih dogadjaja prisilno iselila sa Kosova i Metohije. Generalno gledano postoje tri rešenja problema izbeglištva: repatrijacija (u skladu sa željama izbeglica, međudržavnim dogовором, bezbednosnim uslovima i sl.), reintegracija i odlazak u treće zemlje. Za lokalnu integraciju, kao jedno od najvažnijih trajnih rešenja, potrebna su znatna finansijska sredstva i pomoć medjunarodne zajednice. Međutim, treba istaći da je do tada i dalje neophodna što hitnija humanitarna pomoć države, vladinih i nevladinih organizacija za najugroženije kategorije izbeglica i drugih ratom ugroženih lica (stari, deca, invalidi i dr.).

Ključne reči: izbeglice, spoljne migracije, repatrijacija, integracija, Srbija

THE REFUGEE ISUUE AS SPECIFIC KIND OF THE MIGRATION AND
POSSIBLE SOLUTIONS IN SERBIA

Abstract

The disintegration of the former Yugoslavia, the civil war, as well as the creation of new national states are producing to a large scale involuntary migrations and huge number of refugees to the FR Yugoslavia. The ethnic map of the regions directly or indirectly affected by war has changed significantly in the direction of more homogenous nation states. It is difficult to estimate the scale of this special category of migrations. According to the census of refugees in 1996. which conducted UNHCR and the Serbian and Montenegrin Commissions for refugees, there was about 617,000 registered refugees in Serbia and

Mr, istraživač-saradnik, Centar za demografska istraživanja Institut društvenih nauka, Beograd tel. (38111) 36 13 892. e-mail: demcent@eunet.yu. Rad primljen 10.11.2000.

about 28,000 in Montenegro. The economic and social status of the refugees in Serbia is very difficult and its solution will require considerable effort. Generally speaking, there are three possible solutions of the refugee's problem: repatriation, local reintegration and emigration to abroad. But, before of that, it is necessary to provide mush more support and help to refugees (especially for children, women, invalids, etc.).

Key words: refugees, external migration, repatriation, reintegration, Serbia

Migracije stanovništva su bile i ostale bitan činilac u razvitku ljudskih populacija. One su po svojoj prirodi globalna društvena pojava uslovljena istorijskim, geografskim, ekonomskim, demografskim, sociološkim, političkim i mnogim drugim činiocima. Migracije, voljne ili prisilne, utiču na obim stanovništva, teritorijalni razmeštaj, kao i osnovne strukture (etničku, starosnu, obrazovnu, ekonomsku i dr.), pa zbog toga predstavljaju neodvojiv deo celokupnog i vrlo složenog demografskog razvijenja stanovništva. Pored više tipova premodernih i savremenih migracija, najveći značaj imaju migracije uslovljene ekonomskim i političkim faktorima. Međutim, treba istaći da su u savremeno doba uzroci i motivacija za migracije mnogo kopleksniji pa je standardna klasifikacija migracionih tokova na neki način prevazidjena. Takođe, podela država na emigracione, imigracione i tranzitne je promenjena jer je najčešće u pitanju kombinacija ovih kategorija kretanja stanovništva.

Posle Drugog svetskog rata migraciona kretanja u Srbiji bila su veoma intenzivna kao rezultat promene društveno-političkog sistema i privrednog i kulturnog razvijenja zemlje. Unutrašnje migracije su, kao jedna od najznačajnijih demografskih i socijalnih pojava, pokretane prvenstveno ekonomskim razlozima, ali u pojedinim vremenskim razdobljima i političkim faktorima. Povećanje obima unutrašnjih migracionih kretanja najvidljivije je u promeni udela autohtonog i migrantskog u ukupnom stanovništvu. Na primer, dok je prema prvom posleratnom popisu (1948) svaki peti stanovnik Srbije živeo van mesta rođenja (22%), podaci poslednjeg popisa (1991) pokazuju da je to gotovo svaki drugi (43%), što je posledica društveno-ekonomskog i socio-kulturnog razvoja zemlje, većeg stepena naseljenosti, procesa urbanizacije, kao i promena u nekim strukturalnim obeležjima stanovništva. U strukturi unutrašnjih migracionih kretanja dominiraju medjuopštinska i lokalna preseljavanja, dok su medjurepubličko-pokrajinska bila znatno manje obima.

Kada je reč o spoljnim migracijama, može se govoriti o tri velika talasa emigracionih kretanja: prvi su činile političke izbeglice koji su emigrirali iz zemlje odmah posle Drugog svetskog rata, drugi - odlazak lica na privremeni rad u inostranstvo (uglavnom u Zapadnu Evropu) tokom 60 ih i 70 ih godina i treći talas čine prisilne i voljne migracije stanovništva početkom i tokom 90 ih godina usled dezintegracije zemlje, gradjanskog rata, sankcija UN-a, agresije NATO i drugo. Ove migracije su po svom obimu i karakteru nesumnjivo obeležile poslednju deceniju XX veka. Srbija je do 80 ih godina bila imigraciono područje, ali se u periodu 1981-1991 iseljavanje stanovništva naglo povećalo, tako da je prvi put registrovan negativni migracioni saldo (u centralnoj Srbiji -0,8 a Vojvodini -2,8 promila). To je posledica većih migracija u inostranstvo, započetih 60 ih godina sa pojavom ekonomske i društvene krize, a nastavljenih početkom 90 ih godina iz političkih razloga. Međutim, ovaj problem sve više dobija na značaju jer se dešava u uslovima nedovoljnog radjanja i depopulacije, pa negativni migracioni saldo zajedno sa negativnim prirodnim priraštajem predstavlja veliki demografski problem Srbije.

Prema podacima poslednjeg popisa iz 1991. godine evidentirano je 338 000 lica na privremenom radu u inostranstvu (3,5% ukupnog stanovništva Srbije), što je čak 50% više u odnosu na dve decenije ranije. Ovaj broj je danas zasigurno veći imajući u vidu dra-

matične promene 90 ih godina i veliki broj lica koji su iz ekonomskih i političkih razloga emigrirali iz zemlje. Posebno je zabrinjavajuće što je rastući broj mlađih i visokoobrazovanih, kao i naučno-istraživačkih radnika koji odlaze iz zemlje (najčešće u Kanadu, Ameriku). O ovom broju nema tačnih podataka i uglavnom se raspolaže procenama radjenim na osnovu anketnog istraživanja na pojedinim fakultetima i institutima. Ilustracije radi, procenjuje se da je od ukupnog broja naučnih i stručnih kadrova koji su emigrirali u inostranstvo u proteklih 15 godina, čak 70% otišlo u periodu od 1990. do 1993. godine. Imajući u vidu negativne posledice obima i smera unutrašnjih i spoljnih migracija neophodno je u cilju ravnomernog razvijanja stanovništva njihovo društveno usmeravanje a u skladu sa opštom razvojnom politikom zemlje.

U okviru savremenih migracija stanovništva, izbeglištvo predstavlja specifični vid migracionih kretanja koji sa demografskog, ekonomskog, socijalnog, pravnog, političkog i etičkog aspekta zaslužuje posebnu pažnju. Istorija kretanja stanovništva Srbije registruje i ovu posebnu vrstu spoljnih migracija. U kategoriju izbeglica spadaju lica koja su usled ratnih tenzija i sukoba, političkih konflikata, progona, ugroženosti, ali i ličnih motiva i osećanja, primorana da napuste svoju zemlju.¹ Medju osnovnim uzrocima raseljavanja i izbeglištva nalaze se dakle, politički, ekonomski, ekološki i etički korenji. Problem izbeglištva ne može se tretirati izvan uslova u kojima nastaje, pa je zbog toga nužno identifikovati njegove korene i uzroke, kao i njihovu medjusobnu zavisnost i isprepletanost.

Raspad bivše Jugoslavije, izbijanje gradjanskog rata i tzv. etničko čišćenje stanovništva doveli su do značajnih etnomigracionih kretanja (prisilnih i voljnih) iz bivših jugoslovenskih republika ka matičnim područjima - Srbiji i Crnoj Gori, kao i prema inostranstvu. Tako se procenjuje da je preko dva miliona lica napustilo ratom zahvaćena područja (Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina) i zatražila utočište u SR Jugoslaviji (oko 650 000), Hrvatskoj (oko 350 000), Austriji (oko 150 000), SR Nemačkoj (oko 200 000), Francuskoj (oko 100 000), Švedskoj (oko 80 000) i drugim zemljama. Takođe, prema podacima UNHCR-a, smatra se da je krajem 1993. godine od ukupno 15 miliona izbeglica u švetu, gotovo jedna petina (oko 2,5 miliona) bila iz bivše Jugoslavije.

Prema popisu iz 1996. godine u Srbiji je registrovano 617 000 izbeglica i ratom ugroženih lica.² Od tog broja, zbog bliskih rođačkih i prijateljskih veza, više od polovine (54,7%) je našlo pribegište u centralnoj Srbiji, i to najvećim delom u Beogradu (oko 170 000 ili 28%), dok se u Vojvodini nalazi 42% a na Kosovu 3,3%. Velika koncentracija izbegličke populacije u Beogradu je nepovoljna, imajući u vidu urbanističke i infrastrukturne potencijale glavnog grada. Zbog prirode etničkog sukoba, izbeglice u Srbiji su prema nacionalnoj strukturi pretežno Srbi i Crnogorci (preko 90%), jer su oni sa ratom ugroženih područja bežali ka svojoj matičnoj državi. Za razliku od prvog talasa izbeglica, u kojem su veliku većinu činile žene, deca i stara lica, polna i starosna struktura ove populacije je danas relativno uravnotežena. Kada je reč o zbrinjavanju izbeglica, za razliku od ostalih zemalja

¹ U Srbiji se pod pojmom izbeglice podrazumevaju Srbi, Crnogorci i gradjani drugih nacionalnosti koji su usled prtiška vlasti, progona i diskriminacije zbog njihove verske i nacionalne pripadnosti ili političkih uverenja bili prinudjeni da napuste svoje prebivalište i prebegnu na teritoriju Srbije. Zakon o izbeglicama republike Srbije uređuje pitanja pojma izbeglice, zbrinjavanja, zaštite, utvrđivanje i gubljenje svojstva izbeglice i sl. Na međunarodnom planu pitanje izbeglica napotpunjeno je regulisano Ženevsom konvencijom iz 1951. na osnovu čega je osnovan Visoki komesarjat za izbeglice (UNHCR) sa zadatkom da pruži materijalnu pomoć izbeglicama kao i vladama na čijoj se teritoriji nalaze izbeglice.

² Popis izbeglica i ratom ugroženih lica sproveden je u 1996. godine UNHCR, Komesarjat za izbeglice Republike Srbije i Komesarjat za raseljena lica Republike Crne Gore, dok je anketu sproveo Ekonomski institut iz Beograda na uzorku od 2000 lica. Od 617 000 popisanih lica u Srbiji 538 000 prema međunarodnim kriterijumima imaju status izbeglice.

u kojima su izbeglice većinom smeštene po kolektivnim centrima, u Srbiji se gotovo dve trećine izbeglica i ratom ugroženih lica nalazi kod rođaka i prijatelja, samo 9,5% je u kolektivnim centrima, dok je oko 20% smešteno u iznajmljenim stanovima, 8,7% u adaptiranim i neadekvatnim prostorima (vešernice, potkrovla i sl.), a oko 8% ima sopstveni smeštaj. U uslovima velike ekonomske krize to predstavlja značajno finansijsko opterećenje za porodice koje su primile izbeglice, budući da je veći deo stanovništva u ionako teškoj materijalnoj situaciji. Takođe, zbog prisutne velike nezaposlenosti ukupnog stanovništva Srbije, mogućnosti za zapošljavanje izbeglica su veoma male što dodatno otežava njihov položaj u smislu materijalne zavisnosti i nemogućnost izdržavanja porodice. Naime, prema raspoloživim podacima, dve trećine izbeglica starijih od 15 godina je nezaposleno, odnosno samo 12% radi bilo na određeno ili neodređeno vreme. Sve ovo ukazuje da je izbeglička populacija isključena iz ekonomskog i društvenog života a budući da se u vreme sprovodenja popisa značajan deo (oko 65%) izjasnio da želi da ostane u Srbiji, odnosno Jugoslaviji, neophodno je obezbediti uslove za njihovu lokalnu integraciju, što predstavlja ne mali problem prvenstveno zbog teške ekonomske i socijalne situacije u kojoj se zemlja nalazi.

Demografske posledice izbeglištva u Srbiji u velikoj meri će zavisiti od relevantnih političkih odluka, mada je gotovo sasvim izvesno da pored uticaja na obim stanovništva (s obzirom da čine oko 6% ukupnog stanovništva), ima uticaja i na etničku strukturu koja je značajno promenjena u smislu stvaranja nacionalno homogenije države. Tako se procenjuje, imajući u vidu nacionalni sastav izbeglica, da je došlo do porasta udela Srba u ukupnom stanovništvu Srbije (sa 66% na 68%), kao i Vojvodine (sa 57% na 60%). S druge strane, na promenu etničke slike Srbije uticale su i emigracije pojedinih nacionalnosti čiji se udeo smanjio u ukupnom stanovništvu, kao na primer Madjara (sa 3,5% na 3,2%) i Hrvata (sa 1,1% na 0,9%) a koji su se selili u svoje matične države iz političkih i ekonomske razloga.

Raspoloživi podaci i procene pokazuju da od popisa izbeglih i ratom ugroženih lica 1996. Godine, na žalost nije bilo nekih većih i suštinskih promena u pogledu njihovog broja i strukturnih karakteristika. Srbija i dalje zbrinjava veliki broj izbeglica što predstavlja akutni problem koji nameće potrebu njegovog što hitnijeg i efikasnijeg rešavanja. Budući da novi popis nije sproveden, prema procenama UNHCR-a (juli 2000.) danas u Srbiji ima preko 500 000 izbeglih lica. Od 1996. godine procenjuje se da je 50 hiljada izbeglica dobilo jugoslovensko državljanstvo, oko 5000 izbeglica se organizovano vratilo u Hrvatsku a još oko 4000 bez pomoći UNHCR-a (prema hrvatskim izvorima taj broj je daleko veći i kreće se od 30 do 50 hiljada). Sa političkim promenama u Hrvatskoj očekuje se da će povratak izbeglica biti lakši i da će nova vlast omogućiti povratak onima koji to žele. Broj izbeglica koji se vratio u Bosnu i Hercegovinu prema procenama UNHCR-a iznosi nekoliko hiljada (mada je ovaj broj teško utvrditi zbog relativno lakog prelaska granice), ali je znatno veći u prva četiri meseca 2000. godine u odnosu na isti period prošle godine. U inostranstvo je od 1992. godine otišlo oko 15 hiljada izbeglica odnosno prosečno godišnje oko 2000 do 3000 lica, sa namerom da se tamo za stalno nastani.

Mada se tačan broj izbeglica, dakle, ne može sa sigurnošću utvrditi, sasvim je izvesno da je to velika populacija koja je, imajući u vidu njihov materijalni, imovinski i pravni status u nezavidnom položaju i gotovo isključena iz društvenog života zemlje. Međutim, ono što treba imati u vidu jeste činjenica da velika većina želi da ostane i trajno se nastani u Srbiji, odnosno Jugoslaviji, s jedne strane i da su šanse za repatrijaciju još uvek male, s druge strane, što sve nameće potrebu efikasnijeg rešavanja ovog problema u smislu donošenja odgovarajućih planova i programa za njihovu integraciju (obezbedjivanja uslova za zapošljavanje, adekvatan smeštaj, obrazovanje, zdravstvenu zaštitu i slično). Pri tome

treba imati u vidu da se pored izbeglica u Srbiji nalazi i veliki broj raseljenih lica sa Kosova i Metohije (prema podacima UNHCR-a registrovano je oko 170 hiljada lica nealbanske nacionalnosti), koji su zbog političkih prilika u ovoj pokrajini pribegnuli potražili u Srbiji i Crnoj Gori. Imajući u vidu ekonomski i politički položaj u kome se nalazi Srbija, rešavanje pitanja izbeglica i raseljenih lica ostaje vrlo složeno i komplikovano.

Način trajnog rešavanja problema izbeglica zasniva se na tri osnovna rešenja koja su u saglasnosti sa medjunarodnom praksom. Prvo rešenje je repatriacija, odnosno povratak izbeglica u svoju zemlju porekla. Svakako da ovo rešenje mora biti u skladu sa željama izbeglicama, bezbednosnim uslovima i međudržavnim dogovorom odnosno prihvatanje povratka izbeglica od strane države odakle su izbegli. Drugo rešenje je tzv. lokalna integracija onog dela izbegličke populacije koja ne želi ili ne može da se vратi na područja sa kojih su prebegla. Ovo je jedno od najvažnijih trajnih rešenja ali je taj proces složen i zahteva planski pristup kao i velika materijalna sredstva da bi se obezbedio smeštaj, zaposlenje, obrazovanje, socijalna i zdravstvena zaštita i drugo. S tim u vezi, neophodna je značajna pomoć medjunarodne zajednice i to kako vladinim tako i nevladinim organoizacijama. Treće rešenje je organizovana pomoć izbeglicama za odlazak u treće zemlje. Iseljenje a posebno njihov status i integraciju u tim zemljama nije lako obezbediti ali u saradnji sa UNHCR mogao bi da se postigne dogovor oko sticanja statusa izbeglice i kasnije postepenu integraciju. Ovo je bitno jer je vrlo često izbeglicama srpske nacionalnosti u zapadnoevropskim zemljama uskraćivan status izbeglica, pa je neophodno na medjunarodnom planu se zalagati za očuvanje humanitarnog karaktera izbeglištva.

Međutim pre nego što se stvore uslovi za trajno rešenje problema izbeglica, neophodno je obezbediti veću humanitarnu pomoć od domaćih nadležnih organa, humanitarnih i drugih nevladinih organizacija, a posebno za specifične segmente izbegličke populacije tj. najugroženije kategorije (decu, stara lica, invalide i dr.). Ova sredstva dobijena iz domaćih i medjunarodnih fondova trebalo bi što više usmeriti u izgradnju kolektivnih centara za smeštaj i zbrivanje izbeglih i raseljenih lica imajući u vidu ekonomski nepovoljni položaj porodičnih domaćinstava u Srbiji koja su primila izbeglice. Takođe, neophodna je što pre sprovesti novi popis izbeglica da bi se tako, na osnovu ažuriranih podataka o broju izbeglica, njihovom položaju i strukturi, mogla zahtevati znatno veća humanitarna pomoć od medjunarodnih vladinih i nevladinih organizacija. Naime, procenjuje se da je do sada svega oko 10-20% ukupne humanitarne pomoći medjunarodne zajednice bivšim jugoslovenskim republikama upućeno SR Jugoslaviji. Saradnja sa ovim organizacijama mora biti znatno intenzivnija i bolje organizovana a njihovo delovanje u skladu sa zakonima naše zemlje i u koordinaciji sa našim odgovarajućim institucijama.

LITERATURA

- Ekonomski institut: (1997): Izbeglice i druga ratom ugrožena lica, *Izveštaj o humanom razvoju-Jugoslavija 1996*, Beograd
- Grečić, Vladimir (1998): *Jugoslovenske spoljne migracije*, Savezno Ministarstvo za rad, zdravstvo i socijalnu politiku, Institut za medjunarodnu politiku i privredu, Savezni zavod za tržište rada, Savezni zavod za tržište rada, Beograd.
- Joly, Daniele (1992): *Refugees*, Minority Right Publications, London
- Raduški, Nada (1997): Guerre Civile et changement de Structure Ethnique En ex- Yougoslavie, *Hommes & Migrations*, No.1205, Paris.
- Stevanović, Radoslav (1995): Migracije, *Razvitak stanovništva Srbije 1950-1991.*, Centar za demografska istraživanja, Institut društvenih nauka, Beograd.